

DEMÉNY PÉTER
Erdély és Uruguay

„Hogyan határozzuk meg a provincializmust? Mint arra való képtelenséget (vagy annak megtagadását), hogy kultúráját valaki a nagy kontextusban lássa. Kétféle provincializmust ismerünk: a nagy és a kis nemzetek provincializmusát. A nagy nemzetek azért állnak ellen a világirodalom goethei gondolatának, mert úgy vélik, saját irodalmuk elég gazdag ahhoz, hogy ne legyenek kénytelenek azíránt érdeklődni, amit mások írtak. (...) A kis nemzetek ellentétes okokból tartózkodóak a nagy kontextussal szemben: mélységesen tisztelik a világkultúrát, de idegen dolognak látják, távoli, elérhetetlen mennyboltnak a fejük fölött, eszményi valóságnak, amelyhez nemzeti irodalmuknak kevés köze van. A kis nemzet azt a meggyőződést oltja írójába, hogy csakis az övé. Túlézni a haza határain, csatlakozni a kollégákhoz a művészetek nemzetek fölötti tartományában – ezt elbizakodottságnak tartják, honfitársaik lenézésének. És minthogy a kis nemzetek gyakran kerülnek olyan helyzetbe, amikor kockán forog a túlélésük, ezt a magatartást nem nehéz erkölcsileg indokolt álláspontnak feltüntetni.”¹

Az alábbiakban a világhírű, Párizsban élő cseh író keserűsége, de érzésem szerint pontos gondolatát próbálom meg továbbfejteni s elsősorban az erdélyi magyar irodalomra és a vele kapcsolatos anyaországi irodalompolitikára vetíteni.

Ott, ahol én élek, Kolozsváron, tágasabb értelemben tehát Erdélyben, kísértetiesen az történik, amit Kundera leír: az az ideológia, amit én utótranszszilvanizmusnak nevezek és a jelentős, hiteles transzszilvanizmus korcs utódjának tartok, mindig is nagyon kevés „nemzetinek” tartott írókat tolt az előtérbe, őket vélte „az” erdélyi magyar irodalom „igazi” képviselőinek. 1990 előtt Kányádi Sándor és Sütő András neve forgott ezeken az eszmei horizontokon, mindent és mindenkit hozzájuk, az ő műveikhez hasonlítottak, valóságos nemzeti slágerré vált Kányádi *Halottak napja Bécsben* és *Fekete-piros* című poémája, az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán* és a többi Sütő-darab, s ez azt eredményezte, hogy olyan, esztétikai értelemben látványosan kevésbé jelentős vagy éppenséggel jelentéktelen mű is melléjük került, mint például az *Advent a Hargitán*, miközben más írókról alig vagy egyáltalán nem esett szó, annak ellenére, hogy Bálint Tibor *Zokogó majom* vagy

Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényét mindenki lelkesen nagyra tartotta. Ha a nemzedéken belül maradunk (Sütő 1927-es, Kányádi 1929-es), az utóbbival egy évben született Székely János tűnik a legnagyobb vesztesnek: bár ismét „mindenki” elismeri a *Soó Péter bánata* vagy a *Caligula helytartója* vitán felüli jelentőségét, az író nem került be az irodalompolitika pantheonjába.

Miért? Talán azért, mert sem Bálint, sem Szilágyi, sem Székely nem törekedett arra, hogy szimbólum is legyen, ne csupán író; sem a *Zokogó majom*, sem a *Kő hull...*, sem a *Soó Péter...* nem a politikailag elnyomottokról vagy a helyzetük ellen lázadókról szól, hanem kisemberekről, akik nem tudnak megküzdeni életükkel („*Egy élehetetlen család kálváriája*” – szól a Bálint-mű alcíme; Szendy Ilka története egy kisvárosi lányé, aki látványosan kilóg a környezetéből; Soó Péter bánata nem más, mint hogy elveszítette a hasonmását – az erdélyiség szempontjából nem túlságosan kama-toztatható dilemma). Székely János 1992-ben meghalt; Bálint Tibor *Bábel toronyháza* című könyve nem sikerült; Szilágyi István *Hollóidő* című nagyregényében vannak ugyan elnyomók (a törökök) és elnyomottak (a magyarok), de a mű feszültsége éppen abból származik, hogy nem mondja meg egyértelműen, mit kellene tenni: a lázadásban sem bízik, a megalkuvásban sem; a helyzetet legalábbis rejtelmesnek és nehezen megoldhatónak véli.

Érzésem szerint azonban létezik egy másik, súlyosabb ok is, amit úgy fogalmaznék meg, hogy az anyaországi irodalompolitikának „elég volt” Kányádi és Sütő: több alkotót nem akar és nem tud befogadni, vagy nagyon nehezen. Az 1990 utáni Kányádi elmozdult a korábról, más jellegű, személyesebb lírát kezdett művelni – elég, ha a *Valaki jár a fák hegyén* című csodálatos verset említjük, amely a lehető legszemélyesebb félelemről szól, a halálról, és semmi köze a kisebbségi léthez. Egyedül Sütő András maradt meg „a szimbólum” pozíciójában, s bár életművét nem tudta megújítani, más irányba fordítani, éppen ezáltal tartotta meg ezt a pozíciót éppen úgy, mint azokat, akik ezt a szimbolikát kedvelték és tovább gerjesztették. A Hét 2005-ös évfolyamában lezajlott Sütő-vita világosan megmutatta, hogy egyes magyarországi irodalomtörténészek kizárólag úgy tudnak rá tekinteni, mint „szentre” és „sérthetetlenre”, akinek erkölcsiségét éppúgy nem szabad vizsgálni, mint művei esztétikai értékét.²

Ez a szimbolika a múltba is visszasugárzik: a legtöbbit emlegetett, az irodalompolitikában listavezető erdélyi író Tamási Áron, aki Ábel-trilógiájával s különösen annak első kötetével, az *Ábel a rengetegben*-nel valamiféle székely és székelykedő mítoszt és misztériumot teremtett meg. A furfang mint túlélési, sőt győzelmi lehetőség – ez az az egyetlen szempont, amelynek alapján ezek a kritikusok beszélni tudnak és hajlandók erről a műről.

1 Milan Kundera: *A függöny*. Réz Pál fordítása. Európa, Bp. 2005. 45.

2 A vita összefoglalóját lásd: Cs. Nagy Ibolya: *Egy vita margójára* (Sütő András és a Hét). Hítel, 2007. február.

A szerző írása Szilágyi István 2010. szeptember 16-i DIA-taggyűlésénél született

Ezek nem üres szavak. Ha az ember az Európa Könyvkiadó Diákkönyvtár-sorozatának egyik kötetét veszi kézbe, könyvjelzőt talál benne, amelyen a kiadó felsorolja, milyen művek jelentek meg a sorozatban. A listán egyetlen erdélyi magyar kötet áll: Sütő András opusa, az *Anyám könnyű álmot ígér*. Ezzel az Európa is azt állítja, hogy Homérosz, Horatius, Balzac és a világirodalom más nagyjai mellett csak ez a könyv fér el; a többi erdélyi magyar író művei nem érdekesek a magyarországi olvasó számára. Hol van Kós Károly, Karácsony Benő, Dsida Jenő vagy Tamási? Hol van Szilágyi Domokos, Székely János, Bálint Tibor? Sehol; mint ahogy az Európa, s gondolom, a tanterv szerint Gion Nándornak vagy Tózsér Árpádnak sincs helye itt.

A Digitális Irodalmi Akadémia honlapján öt erdélyi író kapott helyet: Tamási Áron, Sütő András, Lászlóffy Aladár, Kányádi Sándor és Kovács András Ferenc. Nem fárasztom az olvasót azzal, hogy a fentebb már felsorolt neveket megismételjem, de azért az mégiscsak furcsa, hogy Szilágyi István nincs itt. A DIA-ra ugyanis azok kerülhetnek fel, akik Kossuth-díjat kaptak – Szilágyi 2001 óta közéjük tartozik. A honlapra felvételt nyertek azok, akik a hetvenes években, a nyolcvanas évek elején jelentős regényeket alkottak; csak néhány példát említve: Esterházy Péter, Konrád György, Nádas Péter, Spiró György. A *Kő hull...* írója miért hiányzik?³

A válaszom spródnak tűnhet, de érdemes eltöprengeni fölötte: azért, mert az erdélyi magyar politika és irodalompolitika egy része éppen úgy, mint a magyarországi politikáé és irodalompolitikáé, csak a szimbolikusokat látja és tartja jelentősnek, s melléjük olykor beszavaz egy-egy „körön kívülit” is. A magyar irodalom Kundera besorolása szerint kis kontextusú – nos, a határon túli magyar irodalmak még ennél is kevesebbek: csonka kontextusúak. Senki ne hivatkozzon Trianonra, hiszen egyrészt Trianont fel kellene már dolgozni (ez annak lenne a bizonyítéka, hogy nagyvonalúbbak tudunk lenni, mint képzeljük), másrészt Trianon éppen az oly sokat és oly hangosan emlegetett összetartást eredményezhetné – azt, hogy a Felvidékről sem csak Dobos László legyen a DIA tagja, s a Vajdaságból sem csak Tolnai Ottó. Vagy ha Trianonra hivatkozik, hát magára vessen.

Tisztában vagyok vele, hogy az Európa és a DIA s mellettük minden más intézmény sok mindentől függ és sok magyarázatot lehetne találni a fentiekre; meggyőződésemen azonban, hogy ezek közül nagyon kevés lenne mentség is egyben. Jómagam talán csak a jogutódok bumfordiságát fogadnám el, hiszen minden más attól függ, amit már emlí-

tettem – a sajátos szűklátókörűségtől, amely mindent ugyanarra vezet vissza: arra, hogy a határon túli magyarok kisebbségben élnek, ahol is pusztulnak és vesznek, következőképpen a megmaradásért küzdenek és íróik műveiben ez tükröződik. Az anyaországi írók írhatnak bármiről, hiszen nekik nem kötelességük a megmaradást tematizálni; egy határon túli alkotónak viszont más kötelessége sincs.⁴

Kundera „a kis kontextus terrorja”-nak nevezi azt, amikor egy mű szerepét arra korlátozzuk, „amit az a maga országában játszik.”⁵ Ha Bodor Ádámról vagy Dragomán Györgyről nagyon sok értelmezőnek reflexszerűen Románia és Ceaușescu diktatúrája jut eszébe (arról a Bodorról, akinek a trópusai a látszólag legnyilvánvalóbb dolgokat illetően is elbizonytalanítják az olvasót),⁶ akkor az nem más, mint kontextusszűkítés. Ám az erdélyi magyar irodalom esetében ennél jóval többről van szó, hiszen a *Napos oldaltól* kezdve a *Hollóidőig* számtalan olyan mű született, amelynek alig vagy egyáltalán nincs köze a hatalomváltáshoz, a kisebbségi helyzethez és bármi máshoz, amit az irodalompolitika olyan szívesen hall és hallgat, következőképpen a közismert elődökhöz és a még közismertebb hagyományhoz sincsen, vagy nagyon másképp van, mint gondolnánk. Karácsony Benő megvetette a világnézeteket, ironizált fölöttük, Láng Zsolt kilép a történelemből, pontosabban mondatokkal teremt történelmet, Szilágyi István Faulkner-iánus prózát ír, kerüli mindazt, ami azonosítható (Kós Károllyal szokták összehasonlítani, Láng Zsolt Mészölyvel állítja párhuzamba; Kóssal is lehet, de a szűkszavúság, a megszorított mondatok, nem az erdélyiség okán) – a *Hollóidő* egyik legszebb és legérdekesebb játszámja az, hogy az olvasó próbál megfeleléseket keresni, a szöveg viszont egyre megszökik előle! Az ember nem tud másra gondolni, mint arra, hogy egyesek akkor is kisebbségként határozzák meg, ha neki magának semmi kedve nincs ehhez.

De csendesedjünk el. A két hónapja lezárult világbajnokság egyik legrokonszenvesebb csapata Uruguay volt. Két zseniális csatár, Forlán és Suárez vezette a játékot, a többiek mögöttük robotoltak. Úgy látom, sokan a határon túli magyar irodalmakról is ezt gondolják: minden utódállamban dolgozik két író, a többiek meg segítik őket, nő a pálmájuk a súly alatt. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy ami a fociban szép, az az irodalomban nemcsak rút, hanem egyenesen kártékony. Ne legyünk az irodalom Uruguay-a.

3 A *Kő hull...* 1975-ben jelent meg először; a *Termelési-regény (kiss-regény)* 1979-ben, a *Látogató* 1969-ben, az *Egy családregény vége* 1977-ben, az *Ikszek* 1981-ben. Míndezt és a fentieket nem azért mondom, mintha bárkitől is irigyelnék bármit, hanem mert igazságtalanságként életem meg jelentős erdélyi alkotók fontos helyekről való kifejejtését.

4 A másik, semmivel sem vidámabb lehetőség: egy határon túli író a dolgok természetéből következően nem képes olyan jól „lobbizni”, mint

anyaországi társai, vagy egyszerűen nincs olyan erős lobbija (ha ő maga rangján alulnak érzi az ilyesmit.)

5 Kundera i. m. 47.

6 Lásd tanulmányomat az írónak szentelt kötetben: Demény Péter: *Körzet és antikörzet. = Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. Szerkesztette Scheibner Tamás és Vaderna Gábor. L'Harmattan, Bp. 2005. 139–146.